

TEISMŲ SPRENDIMAI EKONOMINĖS KRIZĖS SĄLYGOMIS

Giedrė Lastauskienė

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Viešosios teisės katedros docentė
socialinių mokslų daktarė
Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius, Lietuva
Tel. (+370 5) 236 61 75
El. paštas: Giedre.Lastauskiene@tf.vu.lt

Straipsnyje analizuojama ekonominė krizė kaip teisinis argumentas. Nurodoma, kad ekonominės krizės laikotarpiu viešoji valdžia dažnai veikė netinkamai ir jos veiksmai prieštaravo atsakingo valdymo principo reikalavimams. Straipsnyje vertinama, kaip ekonominės krizės argumentą taikė Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas. Siekiama nustatyti, kokią reikšmę teismai teikė krizei, sprenddami teisinius ginčus.

Im Artikel wird die wirtschaftliche Krise als das Rechtsargument analysiert. Es wird darauf hingewiesen, dass die öffentliche Gewalt im Zeitraum der wirtschaftlichen Krise häufig auf unsachgemäße und den Anforderungen des verantwortungsvollen Verwaltungsgrundsatzes widersprechende Weise handelte. Im Artikel wird bewertet, wie das Argument der wirtschaftlichen Krise vom Verfassungsgericht Litauens, vom Obersten Gericht Litauens und vom Obersten Verwaltungsgericht Litauens angewandt wurde. Man strebt festzustellen, welches Gewicht die Gerichte auf das Vorhandensein der Krise bei der Behandlung der Rechtsstreitigkeiten gelegt haben.

Įvadas

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto mokslininkai atliko tyrimą „Ekonominės krizės (recesijos) iššūkiai teisės viešpatavimui ir žmogaus teisėms“. Tyrimo rezultatai teisinei bendruomenei ir plačiajai visuomenei buvo pristatyti dviejose konferencijose (iš jų viena – tarptautinė) ir išspausdinti dviem leidiniais – lietuvių ir anglų kalbomis. Konstatuota situacija, kurią būtų galima įvardyti paradoksalia – tarptautiniame diskurse Lietuvos valstybė buvo ir tebėra nuolat minima kaip sėkmingo krizės suvaldymo pavyzdys, tačiau apklausa, atlikta, siekiant nustatyti, kaip viešosios valdžios veiksmus vertina visuomenė ir tam tikros jos grupės, parodė, kad Lietuvos žmonių pasitikėjimas viešąja valdžia yra labai sumažėjęs¹. Vienas iš uždavinių, kurie buvo spęsti tyrimo metu, – išsiaiškinti, ar tiriamu laikotarpiu viešosios valdžios veiksmai atitiko atsakingo valdymo principo reikalavimus. Atlikus atsakingo valdymo principo turinio analizę ir pagal šį principą įvertinus viešosios valdžios veiksmus tiriamu (krizės) laikotarpiu, tapo akivaizdu, kad valdžios institucijos dažnai veikė pažeisdamos atsakingo valdymo

¹ Beveik du trečdaliai apklaustųjų nemano, kad valstybė stengėsi apsaugoti žmones nuo neigiamų krizės padarinių, o daugiau nei pusė manančiųjų, kad vis dėlto stengėsi, nurodo, kad, siekiant apsaugoti žmones nuo neigiamų krizės padarinių, nebuvo laikomasi visų asmenų lygybės principo. Dauguma respondentų bent iš dalies nusivylė teise kaip priemone tiek ekonomikos krizei įveikti, tiek žmogaus teisėms apginti. Dauguma respondentų bent iš dalies nusivylė teisininkų atsaku į krizę, o ypač politikų atsaku į krizę. Nors daugumai apklaustųjų yra svarbūs žodžio, išraiškos, žiniasklaidos, susirinkimų ir asociacijų laisvės principai, sukonkretinus klausimą, dauguma nurodė, kad labiau vertina ekonominę gerovę negu demokratiją. Demokratija Lietuvoje yra nusivylę trečdalis, o iš dalies nusivylę – daugiau kaip pusė apklaustųjų.

principo sukuriamus imperatyvus², ir būtent šiuo aspektu kyla poreikis dar kartą grįžti prie teismų (per didelio / per mažo) aktyvumo klausimo³.

Lietuvos teisinė bendruomenė jau priprato prie termino „teisėjų diskrecija“. Visi suprantame, kad šis terminas kasdiene kalba reiškia teisėjų laisvę veikti savo nuožiūra. Teisėjų diskrecijos klausimas yra labai svarbus ir dažnai kyla teisės doktrinoje (paprastai reiškia ne tik (ne tiek) klausimą, kiek vis dar neišspręstą problemą): teisėjo diskrecija tiesiogiai pildyti teisės spragas, taikant teisės analogiją (juk tai reiškia, kad teisės spraga užpildoma itin spekuliatyviu ir dažnai daug abejonių keliančiu būdu); teisėjo teisė susiaurinti ar išplėsti kalbinę teisinio teksto reikšmę; teisėjo galimybė ignoruoti norminių aktų tekste aiškiai suformuluotą įstatymų leidėjo valią; teisėjo laisvė išsiaiškinti ir sprendime kitiems išsiaiškinti teisės principų turinį ir „sverti“ principus, nustatant, kad vienas iš jų konkrečiu atveju yra vertas intensyvesnės teisinės gynybos; teisėjo laisvė pasirinkti taikytiną sisteminio aiškinimo rezultata, jei reikia apsispręsti, kurį rinktis iš kelių galimų variantų; – šį probleminių klausimų sąrašą būtų galima tęsti. Todėl neabejodami galime apibendrinti, kad teisėjo laisvė veikti savo nuožiūra tampa esmine, apibrėžiant bene visas kategorijas, kurias analizuoja bendrieji teisės mokslai; teisinių kategorijų reikšmes ir jų turinį galime korektiškai įvardyti tik po to, kai apsisprendžiame, kokias teisėjų laisvės veikti savo nuožiūra ribas akceptuojame.

Atrodytų, kad šis klausimas yra išsamiai išnagrinėtas ir lietuvių, ir užsienio autorių darbuose. Įdomu pažymėti, kad Lietuvoje apie teisėjų aktyvumą daugiausia rašo ne teisėjai, o kitų teisinių profesijų atstovai (teisės mokslininkai, advokatai). Šia problema domisi ir apie tai viešai pasisako J. Gumbis, E. Kūris, R. Latvelė (Kazanavičiūtė), V. Mikelėnas, taip pat šio straipsnio autorė ir daugelis kitų teisės tyrėjų⁴. Ką apie teisėjų diskrecijos ribas mano patys Lietuvos teisėjai, – sužinoti sudėtingiau, nes retas iš jų rengia publikacijas šiuo tikrai reikšmingu ir teisės doktrinai, ir teisei praktikai klausimu. Teisėjų aktyvumo ribas nagrinėjo ir teisės klasikais laikomi autoriai: Dvorkinas, Radbruchas, Posneris, Barakas ir kiti. O pripažinimas, kad teisė ir yra tai, ką dėl „blogo žmogaus“ konkrečiu atveju nusprendė teismas, sukūrė vieną iš radikaliausių teisės sampratų, vadinamą teisiniu realizmu, kurio požymiais itin ryškūs JAV. Vis dėlto teisės doktrinoje vis dar nėra vienintelio atsakymo į tam tikrus su teisėjo diskrecija susijusius klausimus ir juos sprendžiant reiktų iš karto susitarti dėl keleto aspektų. *Pirma*, teisėjai negalėtų (neturėtų) patys vieni spręsti dėl jų laisvės veikti savo nuožiūra ribų. Ta jų laisvė yra ir turi būti saistoma kitų veiksnių, į kuriuos (sąmoningai arba pasąmoningai) teisėjai privalėtų atsižvelgti. *Antra*, teisėjų laisvės veikti savo nuožiūra ribos neabejotinai yra susijusios su visuomenės pasitikėjimu teismais (nepaisant fakto, kad visuomenė dažnai išreiškia racionaliai sunkiai paaiškinamą poziciją pavyzdžiui, iš viešų pasisakymų girdime, kad didelė visuomenės dalis norėtų, jog būtų grąžinta mirties bausmė ar galimybė taikyti nepilnamečiams įkalinimą iki gyvos galvos, pan.). *Trečia*, teisėjų diskrecijos ribos priklauso nuo įstatymų leidėjo raštingumo ir pagrindinio mūsų teisės tradicijoje teisės

² ANDRUŠKEVIČIUS, A., et al. *Krizė, teisės viešpatavimas ir žmogaus teisės*. Vilnius, 2015.

³ Straipsnyje sąvokos „teismų aktyvumas“ ir „teisėjų aktyvumas“ vartojamos kaip sinonimai.

⁴ BERKMANAS, T. Teismo aktyvumo kuriant ir aiškinant teisę plėtros tendencija. *Teisės problemos*, 2004, nr. 2; GUMBIS, J. Diskrecija: teorinis požiūris. *Teisė: mokslo darbai*, 2004, nr. 52; GUMBIS J. Teisinė diskrecija: socialinis požiūris. *Teisė: mokslo darbai*, 2004, nr. 52; KAZANAVIČIŪTĖ, R. Klasikinis požiūris į teisėją kaip teisės aiškintoją ir taikytoją. *Teisė: mokslo darbai*, 2009, nr. 70; LASTAUSKIENĖ, G. Teismų „interpretacinis žaismas“ ir jo doktrininės prielaidos. *Jurisprudencija*, 2012, nr. 19 (4); LASTAUSKIENĖ, G. Turiningasis teisinio teksto aiškinimas – panacėja ar pavojus? *Jurisprudencija*, 2006, nr. 8(86); LASTAUSKIENĖ, G., ŠINKŪNAS, H. Konsultacijos teisėjams kaip priemonė formuoti vienodą teismų praktiką: probleminiai aspektai. *Teisė: mokslo darbai*, 2007, t. 65; LATVELĖ (KAZANAVIČIŪTĖ), R. Teisėjas kaip įstatymų leidėjo partneris, arba keli teoriniai požiūriai į teisėjo vaidmenį aiškinant teisę. *Parlamento studijos*, 2011, nr. 10; MIKELĖNAS, V. Interpretacinis žaismas, arba kaip kurti teisę be parlamento? *Jurisprudencija*, 2009, 2 (116); SINKEVIČIUS V. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisdikcijos ribos. *Jurisprudencija*, 2002, t. 30; ŠIMAŠIUS, R. Teisės aiškinimas ir jo privalomumas. *Teisės problemos*, 2004, nr. 44; VAIŠVILA, A. Teisinis aiškinimas kaip teisės atpažinimas įstatymų tekstuose. *Jurisprudencija*, 2006, nr. 8 (86).

pavidalo – viešosios valdžios sukurtos teisės (norminių aktų) – kokybės. Ir būtent paskutiniu aspektu atsiranda galimybė grįžti prie nurodyto tyrimo – jo duomenys yra pagrindas teigti, kad viešojo valdžia krizės laikotarpiu taip dažnai veikė netinkamai, jog tai gali būti laikoma prielaida, legiminuojančia teisėjų, sprendžiančių ginčus ir taikančių norminius aktus, laisvę veikti savo nuožiūra ir net sukuriančia jiems tokią pareigą – idant būtų sušvelninti netinkamo viešosios valdžios veikimo padariniai.

Kaip jau buvo nurodyta, rengiant šią publikaciją, sąmoningai buvo pasirinktas ekonominės krizės laikotarpis, kurio pradžia dažniausiai siejama su 2008 metais. Atliktas tyrimas sukūrė tam tikras prielaidas (įžvalgas): i) viešojo valdžia šiuo laikotarpiu dažnai veikė netinkamai; ii) visuomenė neigiamai įvertino valdžios veiksmus krizės laikotarpiu; iii) pasaulinė ekonomika veikia ciklais (jau šiandien yra ekonominio nuosmukio, galinčio susiformuoti 2016–2017 m., požymių). Šio straipsnio tikslas – įvertinti, kokį veikimo būdą krizės laikotarpiu ir sprendžiant su krize susijusius ginčus buvo pasirinkęs Konstitucinis Teismas⁵, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas ir Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas ir ar to teismų veikimo metu galima įžvelgti nuoseklios ir išsamios teisinės praktikos formavimo tendencijas. Straipsnio autorei pasirodė verta pasidomėti, kokios buvo krizės, kaip teisiškai reikšmingo argumento, taikymo (netaikymo) tendencijos Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo ir Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo priimtuose sprendimuose, ir būtent šių teismų sprendimų argumentai byloje, susijusiose su ekonomine krize, yra tyrimo objektas.

Straipsnyje naudoti įprasti tokio pobūdžio problemų tyrimo metodai: dokumentų analizės, lyginamasis, sisteminis, loginis, kalbinis, analitinis. Daug dėmesio buvo skirta Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo, bendros kompetencijos ir administracinių teismų sprendimams, priimtiems krizės laikotarpiu, studijuoti, siekiant įžvelgti juose dėsningumą ar bent jau tendencijų, kurios leistų įvertinti, kiek aktyvūs ir kūrybiški buvo teismai, sprenddami su paskutiniąja ekonomine krize susijusias bylas.

1. Viešosios valdžios veiksmų krizės laikotarpiu vertinimas – trumpas įžvalgos, kad viešojo valdžia veikė neatsakingai, paaiškinimas

Valstybės (viešosios valdžios) teisinės politikos kokybė – vienas iš svarbiausių veiksnių, nulemiančių visos teisės sistemos tinkamumą, stabilumą, efektyvumą. Tai ypač svarbus veiksnys kontinentinės teisės tradicijos valstybėse, kuriose teisė vis dar dažnai beveik tapatinama su valstybės išleista teisės aktais ir kuriose į visus nevalstybinės kilmės teisinius reguliatorius (teisinius papročius, teisės principus) žiūrima atsargiai. Kalbinėse teisinio teksto aiškinimo maksimose yra įtvirtintos prezumpcijos, privalomos teisinio teksto interpretatoriui (taip pat teismui): jeigu nėra svarių argumentų teigti priešingai, įstatymų leidėjas yra protingas, sąžiningas ir racionalus ir žino, kokias elgesio taisykles siekia nustatyti; kiekvienas teisinio teksto žodis ir ženklas yra reikšmingas ir būtinas; jei teisiniame tekste įtvirtintas baigtinis sąlygų (ar kitų nuostatų) sąrašas, vadinasi, įstatymų leidėjas tokį reguliavimą ir siekė nustatyti ir pan.⁶ Teisinio teksto interpretatorius, susidūręs su teksto neaiškumu ar prieštaravimu, yra įpareigotas taikyti įstatymų leidėjo ketinimų metodą – kaip priemonę pašalinti neaiškumą ar prieštaravimą – ir pagal klasikinį teisinį pozityvizmą tik tokiu atveju nukrypimas nuo teisinio teksto galėtų būti laikomas pagrįstu (taigi nukrypti nuo teksto galima tik tam, kad geriau, teisingiau būtų išaiškinta įstatymų leidėjo valia ir ketinimai).

Taigi kontinentinės teisės tradicijai būdinga teisės sistema tradiciškai veikia taip, kad būtent įstatymų leidėjo ar kito teisėkūros subjekto valia ir žodis teisėjui yra itin reikšmingi (skirtingai negu pagal bendrosios teisės tradiciją – jos atstovai atvirai teigia, kad net galiojantis įstatymas tikrąjį „teisiškumą“

⁵ Dėl tyrimo tikslo ir uždavinių šiame straipsnyje ignoruojamas skirtumas tarp iš esmės kitokių Konstitucinio Teismo ir kitų Lietuvoje veikiančių teismų funkcijų skirtumų.

⁶ MIKELĖNIENĖ, D.; MIKELĖNAS, V. *Teismo procesas: teisės aiškinimo ir taikymo aspektai*. Vilnius, 1999.

įgyja tik tada, kai juo remiasi teismai, nagrinėdami konkretų teisinį atvejį). XX a. pradžioje vienas iš sociologijos pradininkų L. Petražyckij pradėjo rašyti apie teisėkūros politiką kaip teorinę ir praktinę discipliną (beveik trims dešimtmečiais pralenkęs R. Poundą, laikomą socialinės inžinerijos teorijos pradininku). Jis siekė įrodyti, kad teisė gali ir privalo būti naudojama kaip numatytų ir suplanuotų visuomeninių pokyčių realizavimo instrumentas⁷. Taigi kiekvienam teisėkūros subjektui tiesiog privalo veikti pagal reikalavimą *savoir pour prévoir, prévoir pour agir*⁸. Tokio pobūdžio reikalavimus išskyrė ir Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas (toliau – Konstitucinis Teismas): „Konstitucinis teisinės valstybės principas suponuoja įvairius reikalavimus įstatymų leidėjui, kitiems teisėkūros subjektams, *inter alia*: kad teisinių santykių subjektai galėtų žinoti, ko iš jų reikalauja teisė, teisės normos turi būti nustatomos iš anksto, teisės aktai turi būti oficialiai skelbiami, jie turi būti vieši ir prieinami; įstatymuose ir kituose teisės aktuose nustatytas teisinis reguliavimas turi būti aiškus, suprantamas, neprieštaringas, teisės aktų formuluotės turi būti tikslios, turi būti užtikrinami teisės sistemos nuoseklumas ir vidinė darna, teisės aktuose neturi būti nuostatų, vienu metu skirtingai reguliuojančių tuos pačius visuomeninius santykius; kad teisinių santykių subjektai galėtų savo elgesį orientuoti pagal teisės reikalavimus, teisinis reguliavimas turi būti santykinai stabilus; teisės aktais negalima reikalauti neįmanomų dalykų (*lex non cogit ad impossibilia*); teisės aktų galia yra nukreipta į ateitį, įstatymų ir kitų teisės aktų grįžtamoji galia neleidžiama (*lex retro non agit*), nebent teisės aktu būtų sušvelninama teisinių santykių subjekto padėtis ir kartu nebūtų pakenkiama kitiems teisinių santykių subjektams (*lex benignior retro agit*) (*inter alia*, Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d., 2006 m. sausio 16 d. nutarimai)⁹.

Todėl natūraliai kyla klausimas – ar Lietuvos viešojo valdžia turi numačiusi ir vykdo racionalią teisėkūros politiką ir kiek yra pagrįstos tos prieš tai cituotos prezumpcijos apie protingą, racionalių ir sąžiningą įstatymų leidėją, visada žinantį, kokį reguliavimą jis siekia nustatyti?

Atlikus tyrimą „Ekonominės krizės (recesijos) iššūkiai teisės viešpatavimui ir žmogaus teisėms“, buvo suformuluota išvalga, kad krizės laikotarpiu viešojo valdžia itin dažnai elgėsi neatsakingai ir tokio netinkamo elgesio nėra įmanoma pateisinti pačiu krizės faktu. Tokia išvalga buvo siejama su tokiais (ir kitais) argumentais. *Pirma*, Lietuvos viešosios valdžios neatsakingumas pasireiškė nesugebėjimu ekonominės gerovės laikotarpiu suformuoti finansinių rezervų ir nustatyti finansinės ir ekonominės krizės požymių tuo laikotarpiu, kai šie požymiai buvo akivaizdūs, bei redukuoti savo vykdomą politiką. *Antra*, penkioliktoji Vyriausybė ir tuo metu veikusi valdančioji dauguma įėjo į Lietuvos politikos istoriją kaip itin prastai su visuomene ir jos grupėmis komunikuojanti valdžia, nesugebanti išklausti suinteresuotų visuomenės grupių nuomonės – nors vėliau valdančiųjų daugumos elgesys kažkiek kito, krizės metu veikusi valdžia ir šiandien tebėra prisimenama kaip išskirtinai arogantiška ir nebendradarbiavusi su visuomene. *Trečia*, ikikrizinio, krizinio ir pokrizinio laikotarpio analizė leidžia daryti prielaidą, kad Lietuvą valdant dalyvaujantys asmenys nepasižymi gebėjimu iškelti strateginių tikslų ir jų laikytis, dėl to neatsiranda pagrindo lūkesčiams, jog bus laikomasi politikos tęstinumo ir užtikrinta „institucinė atmintis“ – įvykių analizė rodo, kad dažnai siauri politiniai interesai, o ne visos valstybės žmonių gerovė tampa sprendimus nulemiančiu veiksniu, o toks politikų mentalitetas yra labai pavojingas Lietuvai, kurią valdant yra ryškiausi parlamentinės formos požymiai. *Ketvirta*, rengdama ir vykdydama teisinio reguliavimo pokyčius įvairiose ūkio valdymo srityse, viešojo valdžia nebuvo nusprendusi, kokių galutinių tikslų šiais pokyčiais siekiama, ir tai sukūrė chaotišką, prieštaringą, nesuprantamą ir bet kokius geros praktikos pavyzdžius pažeidžiantį teisinį reguliavimą (viešųjų pirkimų, teritorijų planavimo ir

⁷ KOJDER, A. *Godność i siła prawa*. Warszawa, 2001, p. 158.

⁸ Žinoti, kad numatytum, numatyti, kad protingai veiktum.

⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. vasario 15 d. nutarimas „Dėl 2009 metų valstybės biudžeto ir su juo susijusių įstatymų priėmimo“. *Valstybės žinios*, 2013, nr. 19-938.

statybų, energetikos ir kitų ūkio sričių). *Penkta*, Lietuvoje stokojama skaidrumo ir nešališkos viešosios valdžios veiksmų analizės, o tai padėtų įvertinti įvairius viešosios valdžios sprendimus, dėl kurių reiškiami skirtingų nuomonių. *Šešta*, neefektyviai veikiant sprendimų poveikio ir teisinio reguliavimo stebėsenos sistemoms, nėra svertų, kurie leistų racionaliai įvertinti viešosios valdžios sprendimus ūkio valdymo srityje, o tai valdantiejiems sudaro galimybę teikti visuomenei populistinius paaiškinimus, kurių teisingumą revizuoti yra labai sudėtinga. *Septinta*, tiriamuoju laikotarpiu ryškėjo didelė viešojo ir privataus (verslo) sektorių priešprieša, ją galėjo skatinti neatsakingas viešosios valdžios elgesys ir ne visada korektiškai verslo interesams atstovaujančių asmenų retorika, kurią galėjo dar labiau sustiprinti nesėkmės, įgyvendinant tam tikrus viešojo ir privataus sektoriaus partnerystės projektus¹⁰.

Atsižvelgę į tokį kontekstą grįžtame prie teisėjo diskrecijos ribų klausimo, teisėjui aiškinantis teisinio teksto turinį ir įstatymų leidėjo valią – neturime pagrindo tikėtis, kad viešosios valdžios institucijos veiks kaip racionalūs ir protingi teisėkūros subjektai; siauri partiniai ir grupių interesai, nuolatinės valdančiųjų kompromiso paieškos, trumpalaikis politinės naudos siekis sukuria chaotiško ir prieštaringo teisinio reguliavimo prielaidas. Todėl pasidaro įdomu peržiūrėti sprendimus bylų, kuriose buvo taikytas krizės argumentas, siekiant suvokti, kiek aktyvūs (neaktyvūs), kūrybiški (formalūs) buvo Lietuvos teismai, vertindami šį argumentą.

2. Argumentavimas krize Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje

Bylas, kurias nagrinėjo Konstitucinis Teismas ir kuriose buvo naudojamas krizės argumentas, galima skaidyti į dvi grupes: vienoje buvo tiriamos 1998 m. pasireiškusių finansinės ekonominės krizės aplinkybės, kitose – 2008 m. užgriuvusi pasaulinė krizė.

Bene pirmą kartą krizės argumentas panaudotas Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d. nutarime, aiškinant Konstitucijos 52 straipsnyje, pagal kurį, *valstybė laiduoja piliečių teisę gauti senatvės ir invalidumo pensijas, socialinę paramą nedarbo, ligos, našlystės, maitintojo netekimo ir kitais įstatymų numatytais atvejais*¹¹, pavartotos formuluotės „valstybė laiduoja“ turinį. Konstitucinis Teismas nurodė, kad įstatymų leidėjas privalo nustatyti tokį teisinį reguliavimą, kuris užtikrintų lėšų, būtinų pensijoms mokėti, sukaupimą ir pensijų mokėjimą. Taip pat nurodė, kad valstybei susidarius ypatingai situacijai (ekonominė krizė, gaivalinė nelaimė ir pan.), kai neįmanoma sukaupti tiek lėšų, kiek yra būtina pensijoms mokėti, pensijų santykių teisinis reguliavimas gali būti koreguojamas, taip pat ir mažinant senatvės pensijas tokiu mastu, koku būtina užtikrinti gyvybiškai svarbius visuomenės interesus, apsaugoti kitas konstitucines vertybes. Teismas pabrėžė, kad sumažintos senatvės pensijos gali būti mokamos tik *laikina*, t. y. tik kol valstybėje yra susidariusi ypatinga situacija, ir kad senatvės pensijų mažinimas turi atitikti konstitucinį proporcingumo principą¹². Vėliau Konstitucinis Teismas šį nurodytą argumentą plėtojo, teigdamas, kad dėl krizės gali pasidaryti neįmanoma vykdyti viešųjų funkcijų ir tenkinti viešųjų interesų¹³; krizės argumentas iš socialinių išmokų srities buvo perkeltas į kitas įstatymų leidėjo veiklos sritis: nustatant, kad dėl 1999 m. pabaigoje Lietuvoje susiklosčiusios itin sunkios ekonominės ir finansinės padėties valstybės biudžete nebuvo įmanoma sukaupti tiek lėšų, kiek jų reikėjo piniginiams kompensacijoms už išlikusį nekilnojamąjį turtą mokėti, kad 1999 m. pabaigoje susiklosčiusios itin sunkios ekonominės ir finansinės padėties neįmanomas poveikis

¹⁰ ANDRUŠKEVIČIUS, A., et al. *Krizė, teisės viešpatavimas ir žmogaus teisės*. Vilnius, 2015, p. 64–165.

¹¹ Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*, 1992, nr. 33-1014.

¹² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2002, nr. 113-5057.

¹³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. gruodžio 3 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2003, nr. 115-5221.

dar kurį laiką atsiliepė sudarant valstybės biudžetą ir jį vykdant, ir šiais pagrindais atitinkantis Konstitucijai buvo pripažintas Seimo sprendimas pratęsti piniginių kompensacijų už išlikusį nekilnojamąjį turtą mokėjimo terminus¹⁴. Krizės argumentas buvo pritaikytas ir teismų materialinių ir finansinių poreikių užtikrinimo tyrimui (taip pat teisėjų atlyginimų teisiniu reguliavimu)¹⁵. Vėliau nagrinėtose bylose buvo plečiamas institucijų, privalančių atsižvelgti į krizę, sąrašas, greta Seimo tiesiogiai nurodant ir Vyriausybę¹⁶.

Konstitucinis Teismas, vertindamas 2008 m. pasaulinės krizės įtaką Lietuvos teisinei sistemai, taikė jau anksčiau suformuotą doktriną, toliau ją plėtodamas. Buvo nuspręsta, kad Seimo nariai taip pat priklauso tiems „įvairiems asmenims“, kuriems krizės sąlygomis gali būti įtvirtintas mažiau palankus atlyginimų teisinis reguliavimas¹⁷. Konstitucinis Teismas pripažino konstituciškai galimą nukrypimą nuo reikalavimo įstatymų, turinčių įtakos valstybės pajamoms ir išlaidoms, pakeitimus priimti prieš Seimui tvirtinant valstybės biudžetą – buvo pateisinta nuostata, kad „įstatymų, turinčių įtakos valstybės pajamoms ir išlaidoms, pakeitimų projektai pateikiami, svarstomi ir priimami kartu su valstybės biudžeto įstatymo projektu, o jų svarstymui ir priėmimui dėl objektyvių priežasčių užtrukus, jie priimami ir vėliau nei valstybės biudžeto įstatymas, bet ne vėliau nei jis įsigalioja“¹⁸.

Konstitucinio Teismo aktuose taip pat nurodoma, kad Seimas, pagal Konstituciją valstybės biudžetą tvirtinantis įstatymu, negali nereaguoti į tokį esminį valstybės ekonominės ir finansinės būklės pakitimą, kai dėl ekonomikos krizės valstybėje susiklosto itin sunki ekonominė, finansinė padėtis. Teismo vertinimu, siekiant užtikrinti svarbų viešąjį interesą – garantuoti viešųjų finansų stabilumą ir neleisti susidaryti pernelyg dideliame biudžeto deficitui, valstybėje dėl ekonomikos krizės susiklosčius itin sunkiai ekonominei, finansinei padėčiai, konstituciškai pateisinami galimi nukrypimai nuo reikalavimų, skirtų valstybės biudžeto ir jo pajamoms bei išlaidoms įtakos turinčių įstatymų priėmimui, *inter alia*, konstitucinio reikalavimo įstatymų, turinčių įtakos valstybės pajamoms ir išlaidoms, pakeitimus priimti prieš Seimui tvirtinant valstybės biudžetą.

Bene išsamiausiai savo poziciją krizės klausimu Konstitucinis Teismas išviešino sprendime dėl Konstitucinio Teismo aktų nuostatų, susijusių su pensijų ir atlyginimų mažinimu per ekonomikos krizę, išaiškinimo. Šiame sprendime Konstitucinis Teismas pateikė samprotavimų klausimais, kurių aiškinamuosiuose aktuose nebuvo (arba buvo tik kažkokių samprotavimų užuomazgų). Konstitucinis Teismas, nors ir nepaklaustas, išaiškino, kad valstybė nėra atleidžiama nuo pareigos ieškoti būdų užtikrinti lėšų, reikalingų tokio dydžio atlyginimams, kokie buvo iki jų sumažinimo, mokėti, sukauptą – atvirksčiai, „jeigu dar iki ekonomikos krizės pabaigos atsiranda galimybė sukaupti (gauti) lėšas, būtinas iki atlyginimų sumažinimo buvusio dydžio atlyginimams mokėti, teisinis reguliavimas, pagal kurį buvo sumažinti iš valstybės ir savivaldybės biudžetų lėšų finansuojamų institucijų pareigūnų ir valstybės tarnautojų (kitų darbuotojų, kuriems už darbą apmokama iš valstybės ir savivaldybių biudžetų lėšų) atlyginimai, turi būti panaikintas“. Taip pat išaiškino, kad itin sunkios ekonominės, finansinės padėties (dėl ekonomikos krizės) susiklostymas valstybėje savaime nesuponuoja įstatymų leidėjo teisės koreguoti pensijų santykių teisinį reguliavimą – pensijų teisinis reguliavimas gali būti koreguojamas jas mažinant tik ypatingu atveju, kai, išnaudojus visas vidines ir išorines galimybes, neįmanoma (nepavyksta) sukaupti tiek lėšų, kiek yra būtina pensijoms mokėti¹⁹.

¹⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. rugpjūčio 23 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, nr. 152-5605.

¹⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2006, nr. 36-1292.

¹⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. lapkričio 13 d. sprendimas. *Valstybės žinios*, 2007, nr. 118-4830.

¹⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. sausio 15 d. sprendimas. *Valstybės žinios*, 2009, nr. 6-170.

¹⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. vasario 15 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2013, nr. 19-938.

¹⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. balandžio 20 d. sprendimas. *Valstybės žinios*, 2010, nr. 46-2219.

Konstitucinis Teismas, vertindamas krizę kaip reiškinį, taip pat yra padaręs ir kitų teisiškai reikšmingų išvadų: esant itin sunkiai ekonominei, finansinei padėčiai paprastai turėtų būti keičiamas ir mažinamas visų valstybės valdžią įgyvendinančių institucijų biudžetinis finansavimas, taip pat įvairių iš valstybės ir savivaldybių biudžetų lėšų finansuojamų sričių finansavimas²⁰; įstatymų leidėjas, dėl valstybėje susiklosčiusios itin sunkios ekonominės, finansinės padėties priimdamas sprendimą mažinti iš valstybės ir savivaldybės biudžetų lėšų finansuojamų institucijų pareigūnų ir kitų valstybės tarnautojų (darbuotojų) atlyginimą už darbą, turi būti įsitikinęs, jog valstybės ekonominė, finansinė padėtis iš tiesų yra tokia sunki, kad dėl to būtina mažinti minėtų pareigūnų ir valstybės tarnautojų (darbuotojų) atlyginimą už darbą²¹; toks atlyginimo už darbą mažinimas turi būti laikinas ir grindžiamas aplinkybėmis, liudijančiomis itin sunkią valstybės ekonominę, finansinę padėtį, kaip antai: pajamų į valstybės biudžetą surinkimas yra taip sutrikęs, kad dėl to valstybė nebegali vykdyti prisiimtų įsipareigojimų, ir tokia padėtis valstybėje nėra trumpalaikė²²; esant tokioms aplinkybėms įstatymų leidėjas gali pakeisti teisinį reguliavimą, pagal kurį nustatyti atlyginimai įvairiems asmenims, ir įtvirtinti tiems asmenims mažiau palankų atlyginimų teisinį reguliavimą, jei tai būtina siekiant užtikrinti gyvybiškai svarbius visuomenės ir valstybės interesus, apsaugoti kitas konstitucines vertybes²³; tačiau ir tokiais atvejais įstatymų leidėjas turi išlaikyti asmenų, kuriems nustatomas mažiau palankus teisinis reguliavimas, teisių bei teisėtų interesų ir visuomenės bei valstybės interesų pusiausvyrą, t. y. paisyti proporcingumo principo reikalavimų²⁴.

Akivaizdu, kad Konstitucinis Teismas, sprenddamas konstitucinius ginčus, krizę laikė reikšmingu argumentu. Taip pat akivaizdu, kad, priimdamas sprendimus, susijusius su krize, šis teismas vėl sujudino diskusijas, susijusias su šio teismo kompetencijos ribomis – tiek dėl Konstitucinio Teismo apsisprendimo, sprendžiant atlyginimų sumažinimo klausimą, pirmumą teikti proporcingumui, o ne visuomeniniam solidarumui, tiek dėl Konstitucinio Teismo kompetencijos priimti sprendimus, lemiančius valstybės finansinius įsipareigojimus²⁵ (galėtume įdomių klausimų ratą pildyti – dėl Konstitucinio Teismo kompetencijos sprendimų *obiter dictum* pasisakyti klausimais, kuriais šio teismo nuomonės nebuvo teirautasi).

3. Dėl krizės požymių ir atpažinimo kriterijų

Kaip jau buvo nurodyta, Konstitucinis Teismas iš krizės fakto kildino daug specifinių viešosios valdžios pareigų – konstatavo, kad krizė verčia elgtis ypatingai tiek teisę kuriančias, tiek teisę taikančias institucijas. Konstitucinis Teismas vienareikšmiškai pasisakė, kad krizės nulemti visuomenės ar jų grupių teisių suvaržymai galimi tik tuo laikotarpiu, kai valstybė gyvena krizės sąlygomis: „Nebelikus itin sunkios ekonominės, finansinės padėties turi būti vėl taikomi iki šios padėties susidarymo valsty-

²⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2006, nr. 36-1292; 2007 m. spalio 22 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2007, nr. 110-4511; 2009 m. sausio 15 d. sprendimas. *Valstybės žinios*, 2009, nr. 6-170.

²¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. sausio 15 d. sprendimas. *Valstybės žinios*, 2009, nr. 6-170.

²² Ten pat.

²³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimas; 2007 m. spalio 22 d. nutarimas; 2009 m. sausio 15 d. sprendimas.

²⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d., 2007 m. spalio 22 d. nutarimai, 2009 m. sausio 15 d. sprendimas; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. gruodžio 11 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2009, nr. 148-6632.

²⁵ VAIČAITIS, V. A. Konstitucinis Teismas, socialinis teisingumas ir ekonomika [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2012-02-08-vaicaitis-konstitucinis-teismas-socialinis-teisingumas-ir-ekonomika/76763>>; ŠINDEIKIS, A. Konstitucinis Teismas: konservatoriai antikonstituciskai įvedė progresinius mokesčius [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.veidas.lt/konstitucinis-teismas-konservatoriai-antikonstituciskai-ivede-progresinius-mokescius>>.

bėje nustatyti iš valstybės ir savivaldybės biudžetų lėšų finansuojamų institucijų pareigūnų ir valstybės tarnautojų (kitų darbuotojų, kuriems už darbą apmokama iš valstybės ir savivaldybių biudžetų lėšų) atlyginimų dydžiai.²⁶ Be abejo, krizės buvimas yra svarbus ir bendros bei administracinės kompetencijos teismams, sprendžiantiems konkrečius teisinius ginčus. Todėl itin svarbiu laikytinas klausimas, pagal kokius kriterijus galima nustatyti, kad valstybė veikia krizės sąlygomis. Iš karto reikia pasakyti, kad nei viešoji valdžia (veikianti per savo institucijas), nei teismai šiam klausimui neskyrė tiek dėmesio, kiek objektyviai buvo galima tikėtis.

Krizės – nuolatinės ir neišvengiamos šiuolaikinės visuomenės gyvenimo palydovės. Todėl svarbu išsiaiškinti požymius, iš kurių būtų galima nustatyti krizės pradžią ir pabaigą. Susitarus dėl krizės požymių – nebus problemiška nuspręsdami, kad krizė prasidėjo ir pradeda veikti specifinis („krizinis“) valdžios veikimo ir visuomenės egzistavimo režimas. Pervertę Konstitucinio Teismo jurisprudenciją, šiuo klausimu naudos turėsime nedaug. Rašydamas apie 1998 m. krizę, Konstitucinis Teismas apsiriboja gan abstrakčiomis formuluočėmis: „1998 metais *ir vėliau* Lietuvoje buvo susiklosčiusi itin sunki ekonominė-finansinė padėtis“; „1999 metų pabaigoje susiklosčiusios itin sunkios ekonominės-finansinės padėties neigiamas poveikis *dar kurį laiką* atsiliepė valstybės biudžeto sudarymui“; „Konstitucinio Teismo suformuluota nuostata taikytina ne tik 1999 metams, bet ir 1998 metams, taip pat 2000–2001 metams; minėtos ekonominės-finansinės krizės neigiamas poveikis valstybės biudžeto sudarymui ir vykdymui, įvairių valstybės finansinių įsipareigojimų vykdymui buvo jaučiamas *gana ilgai*“²⁷. Analizuodamas 2008 m. užklupusią krizę, Konstitucinis Teismas nurodė, kad sunki padėtis Lietuvoje susiklostė „2008 metų antroje pusėje.“²⁸ Turint galvoje tas papildomas viešosios valdžios pareigas, kurioms pats Konstitucinis Teismas yra suteikęs konstitucinį lygmenį ir kurių vykdymas yra siejamas su krizės laikotarpiu, aiškumo šioje situacijoje nėra – svarstyтина, ar tokiais atvejais Konstitucinis Teismas neturėtų vartoti tikslesnių formuluočių.

Krizės pradžios ir pabaigos laikas labai svarbus ir nagrinėjant ginčus bendrosios kompetencijos teismuose, nes krize kaip svarbia ir neįrodinėjama aplinkybe galima remtis tik tuo atveju, jei situacija, dėl kurios kilo teisinis ginčas, susidarė būtent krizės laikotarpiu. Susipažinus su Lietuvos Aukščiausiojo Teismo sprendimais bylose, kuriose buvo taikytas krizės argumentas (kai jį taikė ginčo šalys ir (arba) teismai) laikotarpiu nuo 2008 m. sausio 1 d. iki 2015 m. gruodžio 31 d., reikia pasakyti, kad krizės pradžios laikotarpis taip pat nėra preciziškai apibrėžtas. Pagal teismų vertinimus, pateiktus civilinėse bylose, ekonominės krizės pradžia siejama su 2008 metais²⁹. Ieškodami tikslesnio krizės pradžios momento apibrėžimo, randame nutarčių, kuriose 2008 metų balandžio mėnuo įvardijamas kaip laikotarpis prieš krizę³⁰, kitoje Aukščiausiojo Teismo nutartyje rašoma, kad jau nuo 2007 metų viešai daug rašoma apie būsimą krizę, o 2008 m. vasario mėnesį ekonominė krizė jau buvo „įsisiūbavusi“³¹. Teismų jurisprudencijoje randame nutartį, kurioje krizės pradžia apibrėžiama ir kitaip – Aukščiausiasis Teismas teigia, kad Lietuvoje ekonominės krizės požymiai visuotinai pripažįstami tik nuo 2008 m. pabaigos³².

²⁶ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. balandžio 20 d. sprendimas. *Valstybės žinios*, 2010, nr. 46-2219.

²⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. lapkričio 13 d. sprendimas. *Valstybės žinios*, 2007, nr. 118-4830.

²⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. vasario 15 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2013, nr. 19-938; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. liepos 1 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, nr. 103-5079.

²⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2011 m. gegužės 31 d. nutartis 3K-3-265/2011; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. balandžio 10 d. nutartis 3K-3-150/2012.

³⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2015 m. liepos 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-454-611/2015.

³¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2012 m. birželio 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-303/2012.

³² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2012 m. lapkričio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-P-311/2012.

Įdomu pažymėti, kad to paties Lietuvos Aukščiausiojo Teismo baudžiamųjų bylų kolegijos, nagrinėdamas baudžiamąsias bylas, buvo linkusios kitaip fiksuoti krizės laikotarpį, jo pradžią sieti ne su 2008 m., o su vėlesniu laikotarpiu – 2009 metais³³.

Kitokiu būdu krizės pradžia buvo nustatoma administracinių teismų praktikoje. Administraciniai teismai argumentams dėl krizės pradžios išdėstyti pasirinko Konstitucinio Teismo suformuluotą nuostatą, kad apie krizės pradžią valstybėje turi būti „oficialiai konstatuota“: „Taigi tik kai yra oficialiai konstatuota, kad valstybėje susiklostė itin sunki netrumpalaikė ekonominė, finansinė padėtis, dėl kurios valstybė nebegali vykdyti prisiimtų įsipareigojimų, įstatymų leidėjas gali laikinai mažinti minėtų asmenų atlyginimus, pensijas.“³⁴ Teismas įsitraukė į diskusiją su pareiškėjais, kurie prašė šia nuostata vadovautis: „Pareiškėjai tvirtino, kad Lietuvos Respublikos Vyriausybė tik 2009 m. spalio 14 d. nutarimu Nr. 1295 „Dėl ekonominio sunkmečio“ oficialiai konstatavo, jog Lietuvos Respublikoje susiklostė itin sunki netrumpalaikė ekonominė padėtis“, nusprenddamas kitaip negu pareiškėjai ir nurodydamas, kad šis nutarimas „nelaikytinas pirmu oficialiu paskelbimu apie prasidėjusią ekonominę krizę“³⁵. Pažymėtina, kad bendrosios kompetencijos teismuose jokios panašios diskusijos dėl krizės pradžios ir nuorodų į valstybės oficialius pareiškimus apie prasidėjusį sunkmetį nėra (ir šis faktas dar kartą patvirtina administracinių teismų polinkį kuo dažniau remtis viešosios valdžios autoritetu ir įstatymų leidėjo valia, kai iškyla situacija, reikalaujanti vienokio ar kitokio apsisprendimo).

Krizės pabaigos laikotarpiui teismų jurisprudencijoje skirta dar mažiau dėmesio. Bendrosios kompetencijos teismų sprendimuose civilinėse bylose 2012 m. sausio mėnuo apibrėžiamas kaip laikotarpis po krizės³⁶, o baudžiamosiose bylose krizės trukmė apibrėžiama 2009–2011 metų laikotarpiu³⁷. Administraciniai teismai tiesiogiai krizės pabaigos momento lyg ir nenustato – tačiau Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas, spręsdamas ginčą 2013 m. rudenį, jau nebepritaikė krizės argumento kaip pagrindo švelninti sankciją (nors prieš tai labai panašiose bylose remdamasis tokiu argumentu sankcijas, skirtas smulkaus verslo atstovams, švelnindavo), tiesiogiai nepasisakydamas, kad krizės požymių Lietuvoje nebėra, bet nurodydamas, kad „nėra aišku, kodėl ir koku būdu ekonominė krizė būtų šiuo metu neigiamai veikia pareiškėjo verslą“³⁸.

Taigi susiduriame su įdomia situacija: Konstitucinis Teismas suformulavo viešosios valdžios pareigą oficialiai paskelbti apie krizę; Lietuvos Respublikos Vyriausybė 2009 m. spalio 14 d. nutarimu paskelbė apie krizės buvimą, bet administraciniai teismai atsisakė sieti krizės pradžią su šiuo paskelbimu; jokio viešo pareiškimo apie krizės pabaigą nebuvo, bet teismai *de facto* pradėjo nebetaikyti krizės argumento, spręsdami konkrečias bylas, o viešojo valdžia pradėjo kurti teisinius instrumentus, kuriais siekiama panaikinti krizės nulemtus teisėkūros aktus. Straipsnio autorės vertinimu, šioje situacijoje turime ir blogos, ir geros praktikos pavyzdžių. Gera praktika laikytinas faktas, kad teismai šiuo atveju veikė kaip įstatymų leidėjo partneriai – teismai rėmėsi norminiu aktu, bet tuo neapsiribojo, vertindami kiekvieną situaciją „čia ir dabar“ principu. Ta pati situacija turi ir blogos praktikos požymių: viešojo valdžia, Konstitucinis Teismas, bendrieji ir administraciniai teismai veikė tokiu būdu, kuris nesukūrė

³³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2014 m. lapkričio 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-451/2014.

³⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. balandžio 20 d. sprendimas. *Valstybės žinios*, 2010, nr. 46-2219.

³⁵ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2012 m. kovo 26 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-438-1266-12

³⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2015 m. kovo 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-172-916/2015.

³⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2015 m. birželio 2 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-248-895/2015.

³⁸ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2013 m. lapkričio 4 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-261-1183-13.

aiškaus ir prognozuojamo rezultato – sistemiškai įvertinę teisėkūros aktus, Konstitucinio Teismo ir teismų praktiką, negalėtume tiksliai apibrėžti, kokie yra krizės požymiai ir koku laikotarpiu krizės argumentas ginče būtų tinkamas, o koku – per silpnas ar net apskritai netinkamas. Viena vertus, aki-vaizdu, teismai krizės buvimą siejo su ankstesniu laikotarpiu, negu viešojo valdžia priėmė teisės aktą, konstatuojantį, kad krizė prasidėjo. Antra vertus, kaip matome, viešojo valdžia apskritai neturi įpročio pranešti apie krizės pabaigą, o kokiais pagrindais remdamiesi teismai nusprendžia, kad krizės nebėra, iš dabartinės teismų praktikos pasakyti yra tiesiog neįmanoma.

4. Krizės argumentas Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo jurisprudencijoje

Vienu aspektu administracinių teismų darbui krizė padarė didelę įtaką – labai padaugėjo asmenų, kuriems krizės metu valstybė sumažino atlyginimus, kreipimusi į šiuos teismus. Išanalizavus Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo (toliau – taip pat LVAT) jurisprudenciją, aki-vaizdu, kad šis teismas taip pat „skendo“ galimai nepagrįstai sumažintų atlyginimų bylose (kadangi straipsnio autorė nelaiko šių atvejų itin įdomiais bendriesiems teisės klausimams, jų nagrinėti straipsnyje nėra ketinama).

Įdomesni tie atvejai, kai administraciniai teismai sugebėjo veikti kūrybiškai ir laisvai (o tai šiaip jau nėra itin būdinga šiai specializuotai teismų grandžiai, jei nepaisysime nedažnų išimčių) ir dažnai mažino administracines baudas, paskirtas ūkio (dažniausiai – smulkaus verslo) subjektams, nubaus-tiems už tam tikrą ūkinę veiklą reguliuojančių taisyklių pažeidimus. Pažymėtina, kad administraciniai teismai buvo linkę mažinti paskirtas baudas net ir tais atvejais, kaip būdavo paskirta minimali teisės aktuose nustatyta bauda: „Tačiau kolegija, atsižvelgdama į padaryto nusižengimo nedidelį mastą, į tai, kad pareiškėjas per visą savo veiklą nebuvo padaręs Tabako kontrolės įstatymo pažeidimų, taip pat į šiuo metu šalyje esančią ekonominę krizę bei jos pasekmes smulkiajam verslui, pripažįsta, kad 10 000 Lt dydžio bauda esant tokioms aplinkybėms yra aki-vaizdžiai per didelė ir neproporcinga padarytam nusi-žengimui. Todėl pareiškėjui skirtinos baudos dydis mažinamas iki 3 000 Lt (Tabako kontrolės įstatymo 26 str. 14 d.).“³⁹ Įdomia laikytina aplinkybė, kad krizės argumentą LVAT, švelnindamas paskirtą sank-ciją, pradėjo taikyti savo iniciatyva, nubaus-tam asmeniui neprašant. Vėliau, paskelbus taip argumen-tuotus LVAT sprendimus, pareiškėjai pradėjo prašyti šį argumentą taikyti, ir dažniausiai tokie jų prašy-mai buvo pripažįstami pagrįstais. Administraciniai teismai teigė esant suformuotai bylų išsprendimo taisyklei, kad krizė yra vienas iš pagrindų baudos dydžiui mažinti, čia pat pabrėždami, kad tai yra svarstoma kiekvienu konkrečiu atveju *ad hoc*.

Apibendrinant administracinių teismų praktikos tendencijas, konstatuotina, kad pagal šiuos teis-mus, krizės argumentas yra reikšmingas tik tada, kai siekiama sumažinti paskirtą baudą: „Krizė tegali būti vienas iš pagrindų sankcijos dydžiui (pvz., baudos) už įstatymų pažeidimus mažinti.“⁴⁰ Teismai suformulavo aiškią taisyklę, kad krizės argumentu negalima teisinti imperatyvių teisės reikalavimų nesilaikymo: „Valstybėje vyraujanti ekonominė krizė nėra pripažįstama aplinkybe, pateisinančia imperatyvių įstatymų normų nesilaikymą – ekonomine krize asmenys negali grįsti imperatyvių teisės normų nesilaikymą ir <...> būtų nepagrįsta teigti, jog ekonominė krizė leidžia nevykdyti mokesčių prievolių biudžetui.“⁴¹

LVAT praktikoje taip pat ryški kategorija bylų, kuriose krizės argumentas buvo vertinamas kaip savarankiškas, sprendžiant turto, susijusio su tam tikru ginču, vertės sumažėjimo klausimą. Adminis-

³⁹ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2010 m. spalio 5 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-143-972/2010.

⁴⁰ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2012 m. kovo 26 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-602-1251-12.

⁴¹ Ten pat.

traciniai teismai, vertindami, ar valstybei kyla civilinė atsakomybė privačiam asmeniui, akivaizdžiai buvo linkę taikyti argumentą, kad tam tikrais atvejais turto vertė sumažėjo (ir asmeniui atsirado / didėjo nuostolis) ne dėl viešojo administravimo subjekto veikimo, bet dėl ekonominės krizės poveikio. „Teisėjų kolegija iš dalies sutinka su apelianto teiginiu, kad pasauliniu ir nacionaliniu mastu nuo 2008 m. vykusio krizė, visiems žinoma aplinkybė, kurios nereikia įrodinėti, turėjo įtakos ir nekilnojamojo turto rinkai, taigi yra viena objektyviai buvusių aplinkybių, kurias teismas gali vertinti kaip galėjusias turėti įtakos šalies nuostoliams. Tai yra, sutiktina su apelianto argumentu, jog sklypų kainos sumažėjo ir dėl ekonominės krizės, dėl kurios atsakovas nėra kaltas“, – nusprendė LVAT, priimdamas valstybinei institucijai, o ne privačiam verslo subjektui palankų sprendimą⁴². Panašiai LVAT samprotauja ir kitoje byloje, sprenddamas, ar Lietuvos valstybė privalo atlyginti asmenims žalą, kurią jie teigia patyrę dėl fakto, jog valstybės institucija vėlavo atlikti savo pareigas, patikslinant žemės sklypo, kurį pareiškėjai planavo parduoti, kadastrinius duomenis. (Pareiškėjų vertinimu, jie patyrė nuostolių, nes dėl to vėlavimo pateko į krizės situaciją.) LVAT nutartyje buvo pateikta argumentų, taikytų prieš tai nurodytoje byloje: „Pritartina pirmosios instancijos teismo išvada, kad nekilnojamojo turto vertės sumažėjimas, su kuriuo pareiškėjai sieja prašomos atlyginti turtinės žalos atsiradimą, atsirado dėl pokyčių nekilnojamojo turto rinkoje, kuriuos lėmė ekonominė krizė, todėl nėra pagrindo teigti, kad pareiškėjų nurodomi nuostoliai gali būti laikomi atsakovo veiksmų rezultatu.“⁴³ Remdamasis šiais argumentais teismas vėl priėmė viešajai valdžiai, o ne privačiam asmeniui palankų sprendimą.

Administracinių teismų jurisprudencijos tendencijos išliko įprastos – krizės argumentą byloje šie teismai dažnai taikė, kai reikėjo „gelbėti“ valstybės viešuosius finansus nuo turtinių privačių asmenų pretenzijų, kildinamų iš netinkamo valstybės institucijų veikimo, o tai atitinka jau įprastą praktiką, pasirenkant, kuriam iš argumentų administraciniuose teismuose suteikiama didesnė reikšmė. Toks pat veikimas administraciniams teismams buvo būdingas dar vienos kategorijos bylose – teismams sprendžiant energetikos srityje tarp privačių asmenų ir valstybės kilusius ginčus dėl saulės energijos elektrinių plėtojimo. Šioje srityje viešosios valdžios veiksmai buvo tokie nesėkmingi (ir netoliaregiški), kad Lietuvos valstybei buvo iš tikrųjų iškilusi milžiniško dydžio nuostolių atlyginimo grėsmė, ir tik administracinių teismų sprendimai išgelbėjo valstybės viešuosius finansus nuo didžiulių iššūkių.

Krizės laikotarpiu valstybė sukūrė itin palankias sąlygas, kurios turėjo skatinti asmenis plėtoti atsinaujinančių energijos šaltinių (taip pat saulės energijos) naudojimo sritį. Kaip paaiškėjo vėliau, viešoji valdžia, numatydama skatinimo priemones, neįvertino tam tikrų veiksnių (pvz., fakto, kad pasaulinėje rinkoje smarkiai atpigs saulės elementai ir kad daugybė žmonių išreikš valią tokias elektrines įrengti), dėl kurių Lietuvoje poreikis įrengti saulės šviesos elektrines pasiekė tokį mastą, kurį būtų galima pavadinti tiesiog „saulės energijos elektrinių buma“. Taip pat nėra aišku, kokiais skaičiavimais buvo grindžiamas toks didelis elektros supirkimo tarifas, koks buvo nustatytas ir kuris pakurstė daugelio asmenų siekį užsidirbti didelį ir garantuotą pelną. Vėliau, vertindamas susidariusią padėtį saulės, taip pat vėjo energetikos srityje, tuometės Vyriausybės vadovas buvo atviras: „Negaliu atsakyti, kas čia įvyko. Matyt, išgyvename pavėluotą žaliosios energetikos bumą, atėjusį iš Vakarų, kur tos mados jau yra peržiūrimos. Neatmeskime ir intereso užsidirbti iš žaliosios energetikos visų vartotojų sąskaita. Gali būti, kad sudėjome nepakankamai patikimus saugiklius.“⁴⁴ Siekiant skubiai taisyti padėtį ir užkirsti kelią

⁴² Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2015 m. kovo 25 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-679-525/2015.

⁴³ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2011 m. rugpjūčio 24 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-444-2924-11.

⁴⁴ Partijoms būtina vertybių takoskyra. *Verslo žinios*, 2012, nr. 200, p. 3 [interaktyvus. Žiūrėta 2015 m. sausio 7 d.]. Prieiga per internetą: <<http://archyvas.vz.lt/news.php?id=36695326&strid=1002&rs=60&ss=dec0eb74dc7663d4aa6d6b1c2d90bfff1&y=2012 11 09>>

ženkliai elektros kainos didėjimui⁴⁵, 2013 metais buvo priimti teisės aktų pakeitimai, kuriais siekta suvaldyti iki 30 kW galios saulės elektrinių plėtrą. Keisdama reguliavimą, Vyriausybė nustatė patirtų išlaidų kompensavimo tvarką, kuri, be abejo, netenkino asmenų, planavusių šioje srityje didelį pelną. Žiniasklaidos priemonėse pasirodė tam tikrų advokatų kontorų raginimų kreiptis į jas dėl procesinių dokumentų rengimo bylinėjantis su valstybe, šiuose raginimuose labai drąsiai žadant neabejotinas teises pergalės. Be abejo, atsirado pareiškėjų, nusprendusių apginti savo galimai pažeistas teises teisme. Jų pretenzijos valstybei dėl iš anksto paskelbtų įsipareigojimų nesilaikymo ir susikurtų lūkesčių pažeidimo sukūrė grėsmių valstybės politikai energetikos srityje (jeigu valstybė būtų įpareigota laikytis savo pažado supirkti elektrą itin dideliu tarifu), o ir viešiesiems finansams (jeigu būtų tenkinti ieškiniai dėl nuostolių priteisimo).

Tokiomis aplinkybėmis būtent administraciniai teismai tapo institucijomis, kurios turėjo įvertinti tokių valstybės veiksmų teisėtumą. 2013 m. gruodžio 23 d. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo išplėstinė kolegija priėmė nutartį, kuria paliko nepakeistą pirmosios instancijos teismo sprendimą ir atmetė pareiškėjo prašymą įpareigoti Energetikos ministeriją leidime nustatyti, kad elektrinėje pagamintos elektros energijos fiksuotų tarifų didžiausi galimi dydžiai yra nustatomi teisės aktų, galiojusių leidimo plėsti elektros energijos pajėgumą išdavimo metu, nustatyta tvarka ir sąlygomis. Teismo nutartyje daroma nuoroda į Konstitucinio Teismo jurisprudenciją, pagal kurią nei įstatymu, nei poįstatyminiais aktais negalima nustatyti tokio teisinio reguliavimo, kuris įsiterptų į pasibaigusius teisinius santykius, nurodant, kad toks reguliavimas, kuris galėtų pakeisti teisės normas, kai reguliuojami santykiai jau baigti, sudarytų prielaidas paneigti asmenų teisėtus lūkesčius, teisinį tikrumą ir teisinį saugumą, konstitucinį teisingumo principą (iš šių argumentų atrodytų, kad administracinis teismas priims pareiškėjui palankų sprendimą). Kartu teismas pripažįsta, kad pareiškėjo teisė pasinaudoti skatinimo sistema nebuvo paneigta visa apimtimi, ir nurodė, kad pareiškėjo teisių ribojimas nėra neproporcingas, yra grindžiama viešuoju interesu, vartotojų teisių apsauga ir bendra gerove, ir šiais pagrindais pareiškėjo skundo netenkino⁴⁶. Nurodyta nutartis tapo precedentine tokio pobūdžio bylose (2016 m. sausio 18 d. duomenimis, ši nutartis buvo cituota 186 administracinėse bylose). Po šios nutarties priėmimo buvo išnagrinėta daug panašių bylų, bet visos buvo išspręstos tokiu pat būdu, atmetant pareiškėjų skundus. Tokiu būdu administraciniai teismai *de facto* apsaugojo valstybę nuo grėsusios finansinės katastrofos, veikdami kaip valstybės klaidų taisytojai ir viešųjų finansų gynėjai.

Iš LVAT jurisprudencijos analizės galima daryti išvadą, kad ši teismų sistema pripažino krizę kaip argumentą ir tam tikrais atvejais šį argumentą taikė privatiems (verslo) subjektams palankiu būdu. Tais atvejais, kai buvo taikomas krizės argumentas ar sprendžiamos bylos, galėjusios turėti didelę reikšmę viešiesiems finansams, krizės argumentas buvo pritaikomas tam, kad būtų atvestos privačių asmenų pretenzijos. Toks administracinių teismų veikimas, be abejo, buvo palankus viešajai valdžiai, nes, teismams suformavus kitokią praktiką nurodytose bylose, būtų buvusi sukurta Lietuvos viešiesiems finansams nepalanki situacija.

5. Krizės argumentas Lietuvos Aukščiausiojo Teismo jurisprudencijoje

Remiantis INFOLEX paieškų sistemos duomenimis, laikotarpiu nuo 2008 m. sausio 1 d. iki 2015 m. gruodžio 31 d. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (toliau – taip pat LAT) nagrinėjo 89 civilines bylas, kuriose buvo taikytas ekonominės krizės argumentas (skelbiama, kad buvo priimta 5 072 procesiniai

⁴⁵ Valstybinė kainų kontrolės ir energetikos komisija buvo suskaičiavusi, kad jei visi investuotojai, kurie iki 2012 m. rugsėjo yra gavę plėtros leidimus, pradėtų elektros gamybą, jų elektrai supirkti didesne nei rinkos kaina prireiktų 86 mln. Lt VIAP lėšų, o tai maždaug 1 ct/kWh padidintų elektros energijos kainą vartotojams. Žr.: MARKEVIČIENĖ, E. Stoją į kovą su tūkstančiais saulės jėgainių. *Verslo žinios*, 2012, nr. 189, p. 6.

⁴⁶ Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2013 m. gruodžio 23 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A143-2834/2013.

sprendimai). Motyvuojamojoje sprendimų dalyje šis argumentas buvo pavartotas 31 byloje, skunduose – 43 bylose. Visiškai kitokia yra baudžiamųjų bylų statistika: taikant krizės argumentą išnagrinėta 18 bylų, šis argumentas pritaikytas 6 bylų motyvuojamojoje dalyje ir 13 bylų skunduose (iš viso šiame teisme buvo priimti 4 669 procesiniai sprendimai)⁴⁷. Įvertinant nurodytas proporcijas, galima daryti išvadas, kad civilinėse bylose ginčo dalyviai buvo labiau linkę remtis krizės argumentu negu kasacinis teismas. Taip pat matome, kad Lietuvos Aukščiausiasis Teismas kartais nusprendė ignoruoti ginčo šalių teiktą krizės argumentą (tikėtina, laikydamas jį nereikšmingu bylai išspręsti).

Apibendrinus LAT sprendimų *obiter dictum*, reikia pasakyti, kad nėra įmanoma suformuluoti aiškių išvadų, kaip ekonominės krizės argumentas gali nulemti ginčo išsprendimą – Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika šiuo klausimu laikytina kazuistiška, menkai išplėtotą ir gan prieštarą. Tačiau galima išskirti tam tikras (kad ir fragmentiškas) kasacinio teismo porizijas dėl ekonominės krizės kaip reiškinio įtakos veikiančiai teisei: i) LAT nuosekliai formavo praktiką, kad ekonominė krizė yra visuotinė žinoma aplinkybė, kurios įrodinėti nereikia⁴⁸; ii) LAT atskyrė sąvokas „ekonominis nuosmukis“ ir „ekonominė krizė“, teigė jas esant skirtingomis (detaliai kategorijų skirtumas nėra plėtojamas)⁴⁹; iii) galima suprasti, kad LAT paneigė galimybę krizę numatyti: „tikimybė, jog ieškovas negalėjo numatyti tokio masto ekonominės krizės, yra daug didesnė nei tikimybė, jog galėjo“⁵⁰; iv) LAT, vertindamas galimybę pakeisti sutartas patalpų nuomos kainas, suformulavo nuostatą, kad ekonominės krizės padariniai turėtų tekti abiem sutarties šalims⁵¹, tačiau kitoje byloje visus ekonominės krizės padarinius perkėlė patalpų nuomotojui, pasisakydamas patalpų nuomininkui palankiu būdu, nepaisydamas fakto, kad patalpų nuomininkas buvo didelė tinklinė vaistinių grupė⁵²; v) teismas nemanė, kad reikėtų vertinti krizės faktą, sprendžiant, ar bendrovės vadovas pavėlavo kreiptis į teismą dėl bankroto bylos iškėlimo (tokiu būdu ignoruodamas faktą, jog krizės sąlygomis dauguma įmonių formaliai atitiko nemokių įmonių požymius)⁵³; vi) LAT sprendė, kad sutarties šalies finansinės būklės pablogėjimas dėl ekonominės krizės savaime nėra pagrindas taikyti CK 6.73 ir 6.258 straipsnių nuostatas ir mažinti šalių sutartimi sulgytas netesybas⁵⁴ ar savaime taikyti (atsisakyti taikyti) ar CK 6.204 str.⁵⁵; vii) LAT sprendė, kad nenugalimos jėgos aplinkybė galėtų būti pripažinta ne ekonominės krizės situacija *per se*, o tam tikros konkrečios krizės aplinkybės, susijusios su sutarties šalies veikla, objektyviai darančios sutarties vykdymą negalimą⁵⁶ (plačiau ši įdomi teismo pozicija nebuvo paaiškinta ir iš teismų prakti-

⁴⁷ Pagal tos pačios paieškos sistemos duomenis, Lietuvos apeliacinis teismas nurodytu laikotarpiu nagrinėjo 517 civilinių bylų, kuriose taikytas krizės argumentas; motyvuojamojoje dalyje šis argumentas vertintas 178 bylose, skunduose nurodytas 217 bylų. Įvertinus baudžiamųjų bylų statistiką, Lietuvos apeliacinis teismas nagrinėjo 34 baudžiamąsias bylas, 16 bylų motyvuojamojoje dalyje nurodytas krizės argumentas, skunduose šiuo argumentu remtasi 17 bylų.

⁴⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2010 m. lapkričio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-459/2010; 2011 m. gegužės 31 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-265/2011.

⁴⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2011 m. gegužės 31 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-265/2011.

⁵⁰ Ten pat.

⁵¹ Ten pat.

⁵² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2012 m. balandžio 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-150/2012.

⁵³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2015 m. birželio 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-416-469/2015.

⁵⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2012 m. birželio 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-303/2012.

⁵⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2012 m. balandžio 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-150/2012.

⁵⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2012 m. birželio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-268/2012.

kos analizės nėra įmanoma tiksliai prognozuoti, kokios krizės nulemtos aplinkybės galėtų būti tokio-
mis pripažintos)⁵⁷; viii) LAT nusprendė, kad ekonominė krizė nėra pakankamas argumentas, siekiant
įrodyti, kad pirkėjas pagrįstai atsisakė pirkti nekilojamąjį turtą, dėl kurio buvo susitarta preliminariąja
sutartimi, tuo pagrindu, kad ekonominė krizė lėmė kainų nuosmukį⁵⁸; ix) LAT padarė išvadą, kad eko-
nominė krizė nėra pagrindas šalims tartis dėl turto nuomos kainos sumažinimo tuo atveju, kai viešojo
konkurso būdu yra išnuomotas valstybei priklausantis turtas⁵⁹; x) LAT sprendė, kad vien abstrakti
nuoroda į ekonomikos krizę negali būti pakankama pripažinti turto nuvertėjimą, nes ekonominė krizė
nevienodai paveikė įvairius verslo sektorius⁶⁰; xi) LAT požiūriu, ekonominė krizė ne visada sudaro
pagrindą keisti sutartį – ji gali būti keičiama tik jeigu toks pasikeitimas yra *itin reikšmingas* ir iš esmės
pakeičia sutartinių prievolių pusiausvyrą⁶¹.

Vertinant Lietuvos Aukščiausiojo Teismo argumentus dėl krizės baudžiamosiose bylose, akivaiz-
du, kad praktika yra itin negausi ir jokių apibendrinimų daryti apskritai nėra įmanoma. Tokia situa-
cija yra gan įdomi, nes ekonominės krizės padariniai neabejotinai sukuria prielaidų įvairiai veiklai,
turinčiai ir kriminalinių veikų požymių. Tačiau kasacinį teismą pasiekusiose baudžiamosiose bylose
ekonominės krizės argumento beveik nėra (viena iš retų išimčių – byla, kurioje buvo nagrinėjamas ir
vekselio bendrovės vardu išdavimo teisėtumo klausimas; iš teismo argumentų akivaizdu, kad krizę
teismas laikė svarbia, pateikė jos buvimo teisinį įvertinimą⁶²). Jau buvo nurodyta, kad teismas, spren-
damas kasacinius skundus baudžiamosiose bylose, krizės pradžią (kažkodėl) siejo su 2009 m., o ne su
2008 metais. Pasisakant dėl ekonominės krizės argumento svorio, pažymėtina, kad neverta tikėtis, jog
šis argumentas gali būti patikimas ir veiksmingas baudžiamosiose bylose. Vienoje iš bylų Aukščiaus-
siasis Teismas netgi tiesiogiai nurodo, kad kasatoriaus skunde nurodytos aplinkybės (esminė jų, kad
veika padaryta dėl ekonominės krizės sukeltų ekonominių ir finansinių sunkumų) negali būti laiko-
mos išimtinėmis, dėl to nėra teisinio pagrindo taikyti BK 54 straipsnio 3 dalies nuostatą ir skirti jam
švelnesnę bausmės rūšį, nei numatyta BK 182 straipsnio 2 dalies sankcijoje⁶³. Tiesa, randame atvejų,
kai teismas šį argumentą pritaikė sprenddamas dėl asmens kaltės požymių ir vertindamas, ar asmuo
veikė sąmoningai ir turėdamas išankstinį tikslą paskolos negražinti – būtent krizės argumentu buvo
grindžiamas išteisinamasis nuosprendis⁶⁴. Teisiami asmenys ekonominės krizės argumentą dažniau-
siai teikė, siekdami švelnesnės bausmės⁶⁵ arba įrodinėdami, kad jų veikoje nebuvo inkriminuojamos
nusikalstamos veikos požymių⁶⁶.

⁵⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2013 m. spalio 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-516/2013

⁵⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2012 m. birželio 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-303/2012.

⁵⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2012 m. birželio 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-299/2012.

⁶⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2012 m. lapkričio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-P-311/2012.

⁶¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2013 m. lapkričio 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-523/2013.

⁶² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2015 m. spalio 15 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-234-942/2015.

⁶³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2013 m. gruodžio 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-589/2013.

⁶⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2012 m. gegužės 8 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-235/2012

⁶⁵ Ten pat.

⁶⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2011 m. vasario 24 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-84/2011.

Išvados

1. Tiriant viešosios valdžios veikimą 2008 m. prasidėjusios ekonominės krizės metu, buvo nustatyta, kad viešosios valdžios veiksmai krizės laikotarpiu dažnai buvo netinkami ir neatitiko atsakingo valdymo principo reikalavimų. Tokia situacija legitimuoja teismų teisę būti aktyviems ir kūrybiškiems sprendžiant bylas, kurios yra susijusios su ekonominės krizės sukurtais padariniais.
2. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas suformulavo specifinių viešosios valdžios pareigų, atsirandančių jai krizės laikotarpiu, taip pat pareigą viešai paskelbti apie krizę. Viešoji valdžia, Konstitucinis Teismas, bendrieji ir administraciniai teismai veikė tokiu būdu, kuris nesukūrė aiškaus ir prognozuojamo rezultato – sistemškai įvertinus teisėkūros aktus, Konstitucinio Teismo ir teismų praktiką, negalima tiksliai apibrėžti, kokie yra krizės požymiai ir kokių laikotarpiu krizės argumentas ginče būtų tinkamas, o kokių – per silpnas ar net apskritai netinkamas. Viena vertus, teismai krizės buvimą siejo su ankstesniu laikotarpiu, negu viešoji valdžia priėmė teisės aktą, konstatuojantį, kad krizė prasidėjo. Antra vertus, viešoji valdžia apskritai neturi įpročio pranešti apie krizės pabaigą – o kokiais pagrindais teismai nusprendžia, kad krizės nebėra, iš dabartinės teismų praktikos pasakyti yra tiesiog neįmanoma.
3. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, nagrinėdamas civilines bylas, krizės argumentą reikšmingu laikė rečiau negu proceso dalyviai. Teismas tęsė praktiką, kad krizė laikoma neįrodinėjama aplinkybe, tačiau, kaip ir Konstitucinis Teismas, nepasisakė dėl krizės buvimą patvirtinančių kriterijų. Iš šio teismo suformuotos praktikos nėra įmanoma prognozuoti, kokiais atvejais krizės argumentas gali būti laikomas teisiškai reikšmingu ir lemiančiu bylos išsprendimo rezultata. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, nagrinėdamas baudžiamąsias bylas, retai analizavo krizę kaip teisiškai reikšmingą argumentą, o pasisakydamas dėl krizės pradžios, ją apibūdino netiksliai – siejo krizę su laikotarpiu nuo 2009 metų.
4. Administraciniai teismai rėmėsi krizės argumentu kaip teisiškai reikšmingu. Dažniausiai šis argumentas buvo taikomas tam, kad asmens ginče su valstybe būtų priimtas labiau valstybei, o ne privačiam asmeniui palankus sprendimas. Tačiau sprendamas verslo bylas, ypač – dėl smulkaus verslo subjektams krizės laikotarpiu pritaikytų ekonominių sankcijų, teismai veikė aktyviai, mažindami paskirtas baudas – net ir tais atvejais, kaip verslą kontroliuojančios institucijos būdavo paskyrusios minimalias sankcijas.
5. Bendrosios kompetencijos ir administracinių teismų praktikos analizė neleidžia suformuluoti aiškių prognozių, kokiais atvejais ir laikotarpiais krizės argumentas gali būti reikšmingas bylai išspręsti ir kokių teisinių padarinių šis argumentas gali sukurti.

LITERATŪRA

Lietuvos Respublikos Konstitucija ir Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimai

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*, 1992, nr. 33-1014.
2. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2002, nr. 113-5057.
3. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. gruodžio 3 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2003, nr. 115-5221.
4. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. rugpjūčio 23 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, nr. 152-5605.
5. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 28 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2006, nr. 36-1292.
6. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. spalio 22 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2007, nr. 110-4511.
7. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2007 m. lapkričio 13 d. sprendimas. *Valstybės žinios*, 2007, nr. 118-4830.

8. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. sausio 15 d. sprendimas. *Valstybės žinios*, 2009, nr. 6-170.
9. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. gruodžio 11 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2009, nr. 148-6632.
10. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2010 m. balandžio 20 d. sprendimas. *Valstybės žinios*, 2010, nr. 46-2219.
11. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. vasario 15 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, 2013, nr. 19-938.
12. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2013 m. liepos 1 d. nutarimas. *Valstybės žinios*, nr. 103-5079.

Teismų praktika

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo civilinių bylų praktika

13. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2010 m. lapkričio 23 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-459/2010.
14. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2011 m. gegužės 31 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-265/2011.
15. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2012 m. balandžio 10 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-150/2012.
16. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2012 m. birželio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-268/2012.
17. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2012 m. birželio 15 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-303/2012.
18. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2012 m. birželio 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-299/2012.
19. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2012 m. lapkričio 6 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-P-311/2012.
20. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2013 m. spalio 25 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-516/2013.
21. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2013 m. lapkričio 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-523/2013.
22. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2015 m. kovo 20 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-172-916/2015.
23. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2015 m. birželio 26 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-416-469/2015.
24. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2015 m. liepos 3 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-454-611/2015.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo baudžiamųjų bylų praktika

25. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2011 m. vasario 24 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-84/2011.
26. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2012 m. gegužės 8 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-235/2012 .
27. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2013 m. gruodžio 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-589/2013.
28. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2014 m. lapkričio 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-451/2014.
29. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2015 m. birželio 2 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-248-895/2015.

Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktika

30. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2010 m. spalio 5 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-143-972/2010.

31. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2011 m. rugpjūčio 24 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-444-2924-11.
32. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2012 m. kovo 26 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-602-1251-12.
33. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2012 m. kovo 26 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-438-1266-12.
34. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2013 m. lapkričio 4 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-261-1183-13.
35. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2013 m. gruodžio 23 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A143-2834/2013.
36. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2015 m. kovo 25 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-679-525/2015.

Specialioji literatūra

37. ANDRUŠKEVIČIUS, A., et al. *Krizė, teisės viešpatavimas ir žmogaus teisės*. Vilnius, 2015.
38. BARAK, A. Teisėjo vaidmuo demokratinėje valstybėje. *Konstitucinė jurisprudencija*, 2006, nr. 1.
39. BARAK, A. Teismo diskrecijos prigimtis ir jos reikšmė vykdančią teisingumą. *Konstitucinė jurisprudencija*, 2006, nr. 1.
40. BERKMANAS, T. Teismo aktyvumo kuriant ir aiškinant teisę plėtros tendencija. *Teisės problemos*, 2004, nr. 2.
41. GUMBIS, J. Diskrecija: teorinis požiūris. *Teisė*, 2004, t. 52.
42. GUMBIS, J. Teisinė diskrecija: socialinis požiūris. *Teisė*, 2004, t. 52.
43. KAZANAVIČIŪTĖ, R. Klasikinis požiūris į teisėją kaip teisės aiškintoją ir taikytoją. *Teisė*, 2009, t. 70.
44. KOJDER, A. *Godność i siła prawa*. Warszawa, 2001.
45. LASTAUSKIENĖ, G. Teismų „interpretacinis žaismas“ ir jo doktrininės prielaidos. *Jurisprudencija*, 2012, nr. 19 (4).
46. LASTAUSKIENĖ, G. Turiningasis teisinio teksto aiškinimas – panacėja ar pavojus? *Jurisprudencija*, 2006, nr. 8(86).
47. LASTAUSKIENĖ, G.; ŠINKŪNAS, H. Konsultacijos teisėjams kaip priemonė formuoti vienodą teismų praktiką: probleminiai aspektai. *Teisė*, 2007, t. 65.
48. LATVELĖ (KAZANAVIČIŪTĖ), R. Teisėjas kaip įstatymų leidėjo partneris, arba keli teoriniai požiūriai į teisėjo vaidmenį aiškinant teisę. *Parlamento studijos*, 2011, nr. 10.
49. MIKELĖNAS, V. Interpretacinis žaismas, arba kaip kurti teisę be parlamento? *Jurisprudencija*, 2009, 2 (116).
50. MIKELĖNIENĖ, D.; MIKELĖNAS, V. *Teismo procesas: teisės aiškinimo ir taikymo aspektai*. Vilnius, 1999.
51. POSNERIS, R. A. *Jurisprudencijos problemos*. Vilnius, 2004.
52. SINKEVIČIUS, V. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisdikcijos ribos. *Jurisprudencija*, 2002, t. 30.
53. ŠIMAŠIUS, R. Teisės aiškinimas ir jo privalomumas. *Teisės problemos*, 2004, nr. 44.
54. VAIŠVILA, A. Teisinis aiškinimas kaip teisės atpažinimas įstatymų tekstuose. *Jurisprudencija*, 2006, nr. 8 (86)

Kiti šaltiniai

55. Partijoms būtina vertybių takoskyra. *Verslo žinios*, 2012, nr. 200, p. 3 [interaktyvus. Žiūrėta 2016 m. sausio 18 d.]. Prieiga per internetą: <<http://laikrastis.verslozinios.lt/index.php?act=mprasa&sub=article&id=55727>>.
56. MARKEVIČIENĖ, Eglė. Stoją į kovą su tūkstančiais saulės jėgainių. *Verslo žinios*, 2012, nr. 189, p. 6.
57. ŠINDEIKIS, A. Konstitucinis Teismas: konservatoriai antikonstituciskai įvedė progresinius mokesčius [interaktyvus. Žiūrėta 2016 m. sausio 18 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.veidas.lt/konstitucinis-teismas-konservatoriai-antikonstituciskai-ivede-progresinius-mokescius>>
58. VAIČAITIS, A. V. Konstitucinis Teismas, socialinis teisingumas ir ekonomika [interaktyvus. Žiūrėta 2016 m. sausio 18 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.bernardina.lt/straipsnis/2012-02-08-vaicaitis-konstitucinis-teismas-socialinis-teisingumas-ir-ekonomika/76763>>.

GERICHTLICHE ENTSCHEIDUNGEN UNTER UMSTÄNDEN DER WIRTSCHAFTLICHEN KRISE

Giedrė Lastauskienė

Zusammenfassung

Die Wissenschaftler der Rechtsfakultät der Universität Vilnius haben die Untersuchung „Herausforderungen der wirtschaftlichen Krise (Rezession) für die Rechtsstaatlichkeit und Menschenrechte“ durchgeführt. Während der Untersuchung wurde die paradoxe Situation festgestellt – im internationalen Diskurs war und ist der Staat Litauens ständig als Beispiel der erfolgreichen Krisenbewältigung erwähnt. Die durchgeführte Umfrage der Gesellschaft hat aber gezeigt, dass sich das Vertrauen der Litauer an die öffentliche Gewalt besonders vermindert hat. Die während der Untersuchung erhaltenen Angaben bildeten die Grundlage zur Behauptung, dass die öffentliche Gewalt im Zeitraum der Krise häufig unsachgemäß handelte, das kann als Voraussetzung betrachtet werden, die Freiheit der Richter, die die Sachen verhandeln, nach ihrem Ermessen zu legitimisieren und sogar eine solche Pflicht für sie zu schaffen – um die Folgen des unsachgemäßen Handelns der öffentlichen Gewalt zu mildern. Im Artikel strebte man zu bewerten, welche Handlungsweise während der Krise und bei der Lösung der im Zusammenhang mit der Krise stehenden Streitigkeiten das Verfassungsgericht Litauens, das Oberste Gericht Litauens und das Oberste Verwaltungsgericht Litauens gewählt haben.

Das Verfassungsgericht hat bei der Bewertung des Einflusses der Weltkrise vom 2008 auf das Rechtssystem Litauens die schon früher zusammengestellte Doktrin angewandt, indem das Verzeichnis der bewerteten Subjekte und das Bewertungsbereich erweitert wurde. Das Verfassungsgericht hat bei der Behandlung der verfassungsrechtlichen Streitigkeiten die Krise als das bedeutungsvolle Argument betrachtet. Das Verfassungsgericht hat Beschlüsse in den Sachen im Zusammenhang mit der Krise gefasst, die die gespannten Diskussionen in der Gesellschaft aufregten – sowohl bei der Bewertung der Entscheidung des Verfassungsgerichtes bei der Behandlung der Frage über die Reduzierung der Gehalte, den Vorrang der Unverhältnismäßigkeit, nicht der Solidarität einzuräumen, als auch bei der Bewertung der Kompetenz des Verfassungsgerichtes, die Beschlüsse über die finanziellen Verpflichtungen des Staates zu fassen.

Das Verfassungsgericht hat die spezifischen Pflichten der öffentlichen Gewalt aus der Tatsache der Krisis hervorgehoben, hat es aber nicht darüber geäußert, mit welchen Anzeichen der Anfang und das Ende der Krise verbunden werden soll. Die Gerichte allgemeiner und der Verwaltungskompetenz haben sich auch nicht darüber geäußert, mit welchen Anzeichen der Anfang und das Ende der Krise verbunden wird, deswegen ist es nicht klar, in welchen Fällen das Argument der Krise im gerichtlichen Streit Anwendung finden soll und wann keine Anwendung findet.

Die wirtschaftliche Krise hat deutlich die Anzahl der Verwaltungssachen vergrößert, weil sich an diese Gerichte die Personen massenhaft gewandt haben, deren Gehalte während der Krisis vermindert wurden. Das Oberste Verwaltungsgericht Litauens hat keine Aufmerksamkeit dem Argument der Krise geschenkt. Im Sinne des Gesetzes das Interesse findet solche Fälle, in welchen dieses Gericht aktiv und schöpferisch handelte, indem die durch Kontrollanstalten eingeräumten Sanktionen für die Verletzungen der Geschäftsregeln vermindert wurden. Herauszuheben sind die Fälle, wenn die Gerichte die Streitigkeiten im Bereich der Energetik zwischen den privaten Personen und dem Staat betreff der Erweiterung der Wiedererneuerungsenergiequellen-Kraftwerke behandelten. In diesem Bereich waren die Aktivitäten der öffentlichen Gewalt so unerfolgreich (und kurzsichtig), dass für Litauen in der Tat die riesige Gefahr des Schadenersatzes entstanden worden war – die Verwaltungsgerichte handelten bei solchen Sachen offensichtlich als Partner des Gesetzgebers, die die öffentlichen Finanzen des Staates vor großen Ansprüchen privater Personen, die aus dem unsachgemäßen Handeln der staatlichen Anstalten entstammen, zu „retten“ versuchten.

Das Oberste Gericht Litauens hat bei der Verhandlung der Zivilsachen die Krise als das bedeutungsvolle Rechtsargument betrachtet. Die Beteiligten des Verfahrens bezogen sich gemäß der öffentlichen Auskunft mehr auf dieses Argument der Krise als das Gericht. Aus der Analyse der Praxis der Zivilsachen ist es unmöglich festzustellen, in welchen Fällen das Argument der Krise die Verhandlung der im Zusammenhang mit der Krise stehenden Sache beeinflussen kann, wann nicht. Bei der Verhandlung der Strafsachen durch das Oberste Gericht Litauens fand das Argument der Krise besonders selten die Anwendung, deswegen kann man keine Generalisierung machen.

Įteikta 2016 m. sausio 18 d.

Priimta publikuoti 2016 m. birželio 10 d.